

Szépvolgyi Enikő

A hadigondozás jogi szabályozásának áttekintése a polgári korban az 1933. évi VII. törvénycikkkel bezárólag¹

„Nem dogmák, nem megdönthetetlen elvek vannak benne lefektetve. Nem rendelet, nem utasítás e füzet tartalma. Egy tömegkísérlet leírásának szeretném inkább nevezni... De evvel a tömegkísérlettel az óriási munkát csakhogy éppen megkezdettük. Csakhogy éppen kiinduló pontot és irányt találtunk a megoldáshoz. A munka további során a tapasztalatok a munkát és nézeteinket módosítani fogják.”²

1. Bevezetéként a háború következményeinek enyhítéséről

A fenti idézet Teleki Pál munkájából származik, amely a hadigondozás addigi tapasztalatait összegezte 1918-ban. A tömegkísérlet kifejezés kiválóan szemlélteti az első világháború éveit alatti zajló hadigondozást, hiszen az országnak a korábbi történelem során nem tapasztalt nehézségekkel kellett szembenézzen, melyek megoldására nem álltak rendelkezésre kész forgatókönyvek.

A háborúban megsérült katonákat már az ókorban is tisztelet övezte, ez a tisztelet pedig különböző formában

¹ AZ INNOVÁCIÓS ÉS TECHNOLÓGIAI MINISZTERIUM ÚNKP-19-3-II-SZE-3 KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK SZAKMAI TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT. 

² TELEKI PÁL: *Sociálpolitika és hadigondozás gyakorlati tapasztalatok alapján*, Budapest, Kiadja az Országos Hadigondozó Hivatal, 1918, 4. o.

nyújtott támogatásokban is megtestesült.³ Magyarország jogtörténeti emlékei között keresgélve az elmúlt két évszázadot megelőzően is ráakadhatunk olyan jogforrásokra,⁴ amelyek a hadi sérültek helyzetével foglalkoztak.⁵

A 19-20. század eseményei hatást gyakoroltak a hadviselés során alkalmazandó nemzetközi jogi szabályok fejlődésére is. Henry Dunant az 1859-es solferinoi csata során látott állapotok hatására írta meg a Solferinoi emlék című művét, melyben szorgalmazta a háborús sebesülteket ellátó pártatlan segélyszervezet létrejöttét. 1863-ban létrejött az a nemzetközi segélyszervezet, amely 1875 óta a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága nevet viseli. A szervezet megalakulását követő évben, Genfben az államok megállapodtak arról, hogy a Vöröskereszt létesítményeit és alakulatait nem tekintik a haderő részének vagy célpontnak. A háborús sebesültek, betegek és az egészségügyi alakulatok helyzetét rendező nemzetközi jogi szabályokat – az 1906-ban, 1925-ben és 1949-ben Genfben kötött egyezmények nyomán – genfi jogként tartják számon.⁶

A *ius in bello* területére tett rövid nemzetközi jogi kitekintéssel a tanulmány mindössze arra szándékozik

³ MELLY József: *A hadigondozottak Budapesten*, Budapest, Budapest Székesfőváros Házinyomdája, 1932, 25. o.

⁴ Ezen jogforrások közül Mária Terézia vonatkozó tárgyú, 1750-ben kiadott pátensét szükséges megemlíteni. A pátensről bővebben lásd: SZITA István: Mária Terézia rendelete a hadigondozásról, In: *Magyar Katonai Szemle*, 1937/4. szám, 206-215. o.

⁵ SZILÁGYINÉ HEINRICH Andrea: A hadigondozás törvényi szabályozásának változásai Magyarországon, In: *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Juridica et Politica, Tomus XXXV.*, 2017, 31. o.

⁶ A hadijog 19. századi fejlődéstörténetében kiemelt jelentőséggel bírt az említettek kivül a Lieber-kódex és a szentpétervári nyilatkozat elfogadása is.

rávilágítani, hogy az első világháború idején már adottak voltak olyan nemzetközi jogi humanitárius szabályok, amelyek a háború következményeinek enyhítésére tett lépésként értékelhetők.⁷ A hadigondozás belső jogi szabályozása is tekinthető törekvésnek arra, hogy az egyes államok enyhítsék a háború társadalmi és gazdasági következményeit.

A 19. század második felétől kezdve az állami szerepvállalás mértéke átalakulóban volt, az ipari forradalom okozta társadalmi változások tükrében bizonyos területeken aktív állami cselekvésre volt szükség,⁸ ezen területek egyike pedig a szociális gondoskodás terrénuma volt. A hadigondozás korabeli szakirodalmát tanulmányozva megállapítható, hogy szükségszerűen előkerült a szegényügy kérdése a hadigondozottak ellátása vonatkozásában. A hadigondozás célja és rendeltetése alapvetően az kellett legyen, hogy az érintetteket olyan gazdasági helyzetben tartsa, hogy ne vegyék igénybe a szegényellátás keretében elérhető lehetőségeket. Csorna Kálmán a szegénygondozásról írt művében hasonló álláspontra helyezkedik, amikor kimondja: „A hadirokkantakat és hadikárosultakat, hadiözvegyeket és hadiárvékat hazafias,

⁷ KOVÁCS Péter: *Nemzetközi közjog*, Budapest, Osiris Kiadó, 2016, 663-667. o.

⁸ KELEMEN Roland: A háború esetére szóló kivételes intézkedéseket tartalmazó 1912. évi LXIII. törvény genezise és sajtó, valamint jogtudományi visszhangja, In: KELEMEN Roland (szerk.): *Források a kivételes hatalom szabályozásának magyarországi geneziséről*, Budapest, Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, 2017, 12-14. o.; KELEMEN Roland: A polgári kor társadalombiztosítása - Társadalombiztosítási bíraskodás a polgári korban, In: MOLNÁR, Andrea; SZÉPLAKI, László (szerk.): *Tanulmányok a győri felsőbíraskodás történetéből a XIX-XX. század fordulóján*, Győr, Győri Ítéletábra, 2019, 149-174. o.; KELEMEN Roland: A kettős forradalom hatása a 19. század eleji geopolitikai viszonyokra: Avagy a polgári jogállam születése, In: *Doktori Műhelytanulmányok*, Győr, 2017, 81-102. o.

politikai és szociális okokból nem lehetett a szűkmarkú és megbélyegző jellegű szegénygondozás védelme alatt meghagyni”.⁹ Schuler Dezső munkája nyomán ragadható meg, hogy a hadigondozás végső soron miben is tért el a szegénygondozástól, ez pedig nem más, mint a segélyezés szociális gondozássá fejlesztése.¹⁰ A hadigondozás szabályozása és a hadigondozás intézményrendszerének kiépítése kezdetektől fogva központi szinten zajlott, ezzel szemben a szegényügy kezelése a községek rendezéséről szóló 1871. évi XVIII. törvénycikk, illetve az ezt felváltó a községekről szóló 1886. évi XXII. törvénycikk értelmében a községek hatáskörébe tartozott.¹¹

A tanulmány a polgári állam hadigondozásának jogi szabályozását jogtörténeti nézőpontból vizsgálja az 1933. évi hadigondozási törvénymegszületésével bezárólag, így nem tér ki a polgári és bolsevik típusú forradalmak idején alkotott, vonatkozó tárgyú jogszabályok ismertetésére. A szabályozás értékelése során a tanulmány főként a tárgyalt korszak szakirodalmi forrásaira hagyatkozik, nem vállalkozik azonban a hadigondozás szervezetének és feladatainak minden részletre kiterjedő bemutatására, továbbá a hadigondozás szempontjából releváns összes jogszabály felkutatására sem.

⁹ CSORNA Kálmán: *A szegénygondozás Budapesten*, Budapest, Budapest Székesfőváros Házinyomdája, 1929, 15. o.

¹⁰ SCHULER Dezső: *Hatósági és társadalmi embervédelem Budapesten*, 2. kötet, Budapest, Budapest Székesfőváros Házinyomdája, 1937, VI. rész. Általános embervédelem, 483. o.

¹¹ A községek rendezéséről szóló 1871. évi XVIII. törvénycikk 22. § g) illetve a községekről szóló 1886. évi XXII. törvénycikk 21. § g).

2. A hadigondozás fogalmáról és a hadigondozottak köréről

1917-ben írt művében Petri Pál arra mutatott rá, hogy a hadigondozás fogalma és a hadigondozottak köre nem volt pontosan meghatározva. Ugyanakkor úgy vélte, hogy a hadigondozottak körébe a hadirokkantakon, hadiárványon, hadiözvegyeken, illetve a hadbavonultak családjain kívül beletartoznak mindazok, akiket a háború következtében veszteség ért.¹²

Teleki Pál már idézett munkájában rávilágít arra, hogy a hadigondozás által a családokat kellett alkalmassá tenni a saját erejükből történő boldogulásra. Ez pedig komplex szemléletet, valamint az egyes segélyező és szociális ellátást nyújtó szervezetek munkájának összehangolt működését igényelte. A szociális gondoskodás dualizmuskori rendszerében a hadigondozás új kihívások elé állította a még kialakulóban lévő állami ellátórendszert.¹³ A magyar állam nem volt felkészülve a háború következményeire a hadigondozás jogi szabályozásának vonatkozásában sem, „a hadigondozás feladatai mindenhol csak lassanként, a háború tartama alatt kezdtek kialakulni.”¹⁴

Szokolay Leó olyan hatósági és társadalmi szociális tevékenységként írta le a hadigondozást, amelyet a hadirokkantak, hadiárvány és hadiözvegyek, valamint a háborúban elhunytak családjának irányába fejtenek ki. Az eszközöket a rendszeres anyagi támogatásban, a gazdasági életbe történő visszailleszkedést segítő programokban, és a

¹² PETRI Pál: *A magyar hadigondozás történetének vázlatja*, Budapest, Országos Hadigondozó Hivatal, 1917, 4. o.

¹³ TELEKI: i. m. 4-10. o.

¹⁴ HELLER Farkas: Hadigondozásunk fejlődése, In: *Magyar Társadalomtudományi Szemle*, 1918/1-3. szám, 6. o.

rokkantak egészségügyi kezelésére irányuló tevékenységekben összegezte.¹⁵ „A hadigondozás az akkori közigazgatási beosztás szerint a szociális igazgatás fogalmköréhez tartozott, működése szerint három fontos részre volt osztható, mégpedig: a gyógyászati tevékenységre, a járadékszolgáltatásra, valamint a polgári életben való beilleszkedésre és a szociális támogatásra.”¹⁶

2.1. Hadirokkantak

A háborút megelőző jogalkotás az 1875. évi LI. törvénycikk keretében foglalkozott a sebesült – rokkant katonák helyzetével, a támogatás mértéke a törvény rendszerében az egyén katonai rangjához igazodott.¹⁷ A hadképtelen egyének törvény alapján időleges vagy állandó nyugdíjban részesülhettek a szolgálati idő és a hadképtelenséget előidézők függvényében.¹⁸ A hadképtelenné vált katonákat a nyugdíjon felül sebesülési pótdíj is megillette a sebesülés mértéke szerint a törvényben tételesen meghatározott összegben, szolgálati időre való tekintet nélkül.¹⁹ A katonai ellátási törvényben meghatározott harmadik módja a katonai rokkantak házainak ellátási állományába való felvétel volt.²⁰

¹⁵ SZOKOLAY Leó: *Jogi alapismeretek a szociális munkában*, Budapest, Budapest székesfőváros Házinyomdája, 1937, 170. o.

¹⁶ SUBA János: Az Országos Hadigondozó Hivatal, In: *Rendvédelem-történeti Füzetek*, 2010/21. szám, 123. o.

¹⁷ A közös hadsereg (haditengerészet) és a magyar királyi. honvédség egyéneinek katonai ellátásáról szóló 1875. évi LI. törvénycikk (a továbbiakban: 1875. évi LI. tc.).

¹⁸ 1875. évi LI. tc. 2-20. §.

¹⁹ 1875. évi LI. tc. 35-42. §.

²⁰ 1875. évi LI. tc. 47-49. §.

1915-ben szervezték meg Csonkított és Béna Katonákat Gondozó Bizottságot, melynek feladata a sérültek gyógy- és utókezelése, illetve művégtagokkal történő ellátása volt.²¹ A Bizottság megteremtette a rehabilitáció infrastrukturális alapjait, emellett pedig továbbra is adott volt az 1875. évi LI. törvénycikkben foglalt segélyezés és rokkantázi ellátás is.²²

Az ellátás mértékének meghatározásában előrelépést jelentett az 1915. évi XV. törvénycikk,²³ amely a segély összegének megállapításánál már a rokkantság mértékét vette alapul a katonai rang helyett.²⁴ A katonaság legénységi állományába tartozó, a háború alatt vagy annak következtében rokkanttá vált magyar állampolgároknak, továbbá a katonaság legénységébe tartozó a háború alatt vagy annak következtében eltűnt, elesett állampolgárok hátrahagyottjainak segélyezéséről bizonyított rászorultság esetén a minisztérium dönthetett.²⁵ A kormány a törvényben felhatalmazást kapott arra, hogy megállapodást kössön az ellenséges területeken sérülést szenvedő, rokkanttá vált magyar katonák hadigondozásának tárgyában.²⁶

A Csonkított és Béna Katonákat Gondozó Bizottságot a hadirokkantak helyzetének segítésére létesített Magyar Királyi

²¹ PETRI: i. m. 5. o.

²² CSERHALMI Péter: Az első világháborús magyar hadirokkantak állami ellátásának jogi szabályozása az 1933-as „rokkant törvény” megszületéséig, In: *Sic itur ad astra*, 2018, 172-173. o.

²³ Az 1915-16. költségvetési év első hat hónapjában viselendő közterhekről és fedezendő állami kiadásokról szóló 1915. évi XV. törvénycikk (a továbbiakban: 1915. évi XV. tc.).

²⁴ VÖRÖS Katalin: A magyar iparoktatás „hadi útja”, In: *Per Aspera ad Astra*, 2015/2. szám, 53. o.

²⁵ 1915. évi XV. tc. 7. §.

²⁶ 1915. évi XV. tc. 8. §

Rokkantügyi Hivatal váltotta fel 1915-ben.²⁷ A gróf Tisza István miniszterelnök által kiadott rendelet értelmében a Hivatal látta el a csonkított, rokkant és a belbeteg katonák ügyének egységes szervezését, irányítását és igazgatását. A Hivatal a miniszterelnökség alárendeltségében működött, személyzete polgári és katonai személyekből állt, hatásköre kiterjedt szervezetalkítási (intézetek – műhelyek létesítésére), irányítási, fenntartói, ellenőrzési tevékenységekre. Feladatai közé tartozott többek között a művésztagok gyártása körüli szervezési, finanszírozási teendők ellátása, az átképzés, a munkaközvetítés és a patronage működésének biztosítása is.²⁸ A Hivatal törekedett arra, hogy a betegek az utókezelés során szakszerű orvosi ellátást kapjanak, ezért igyekezett az egyes intézményeket az elhelyezés szempontjából a sérülés és a szükséges kezelés mentén speciálisan megszervezni.²⁹

A csonkított és béna katonák orvosi utókezeléséről, mesterséges testrészekkel való ellátásáról és a gyakorlati oktatásról rendelkezett az 1915. évi 3.300 M. E. számú rendelet. Az utógondozás a fegyveres erőhöz tartozó, a háború alatt keresetképességükben valamilyen sérülés miatt korlátozottá vált személyek helyzetén volt hivatott segíteni, amennyiben fennállt a reménye a keresetképesség teljes vagy részleges visszanyerésének. A rendelet rögzítette, hogy a mesterséges testrészeket az utógondozás keretében ingyen

²⁷ A m. kir. miniszterelnök 1915. évi 3.301. számú rendelete a rokkant katonákat gondozó szervezetről, Magyarországi Rendeleték Tára (a továbbiakban: RT.), 1915, 1392-1414. o.

A fenti rendeletet kiegészítő rendelkezéseket lásd: A m. kir. miniszterelnök 1915. évi 3.867. M. E. számú rendelete a rokkant katonákat gondozó szervezetről szóló 3301/1915. számú rendeletének kiegészítése tárgyában, RT., 1915, 1625-1626. o.

²⁸ 1915. évi 3.867. M. E. számú rendelet, 3. §.

²⁹ PETRI: i. m. 11-14. o.

megkapják a betegek. A szükséges intézeti utókezelésnek és gyakorlati oktatásnak magukat alá nem vető, vagy a művégtagok alkalmazását megtagadó legénységi állományba tartozó személyeket a rendelet értelmében felülvizsgálati bizottság elé kellett állítani. Azon betegek, akik nem rendelkeztek legalább 10 éves katonai szolgálati idővel és a felülvizsgálati bizottság által szükségesnek vélt hadigondozási formát szándékosan késleltették, vagy annak sikerét megghiúsították, a rokkantsági ellátásra való igényüket teljesen vagy részben elveszthették.³⁰

1917-től a Magyar Királyi Rokkantügyi Hivatal jogutódjaként létrehozott Országos Hadigondozó Hivatal látta el a hadigondozás körébe tartozó feladatokat. Az 1917. évi 900 M.E. számú rendelet kijelentette, hogy a hadigondozás olyan nemzeti feladat, amelyet az állam a helyi önkormányzati hatóságok és a társadalom segítségével lát el. A hadigondozói tisztség létrehozása (pártfogók és tanácsadók) a társadalom intézményesített részvételét biztosította a hadigondozásban.³¹ Finkey Ferenc a hadigondozás hatékonyságát éppen a széleskörű társadalmi szerepvállalás és részvétel függvényében látta fokozhatónak.³² A járás hadigondozói alkották a járási hadigondozó bizottságot, amely választmányán keresztül kísérte figyelemmel a járási hadigondozási ügyek kezelését.³³

³⁰ A m. kir. miniszterelnök 1915. évi 3.300. M. E. számú rendelete, a csonkított és béna katonák orvosi utókezeléséről, mesterséges testrészekkel való ellátásáról és gyakorlati oktatásáról, RT., 1915, 1390-1392. o.

³¹ A m. kir. minisztérium 1917. évi 900. M. E. számú rendelete, a hadirokkantakat és családjukat, továbbá a hadiárvékat és a hadiözvegyeket gondozó szervezetről (a továbbiakban: 1917. évi 900. M. E. számú rendelet), RT., 1917, 121-134. o.

³² FINKEY Ferenc: *Die Aufgaben der Kriegsfürsorger*, Pozsony, Buchdruckerei Carl Angermayer, 1917, 8. o.

³³ 1917. évi 900. M. E. számú rendelet 13. §.

Vármegyei székhelyen és törvényhatósági városban pedig a törvényhatósági hadigondozó bizottság látta el a törvényhatósági hadigondozás egységes irányítását és felügyeletét.³⁴

Az 1917. évi 1.820 M.E. számú rendelet a hadigondozottak megélhetésének elősegítésére szolgáló ingatlanokra – a haditelkekre - vonatkozó magánjogi szabályokat határozta meg. A haditelek e minőségének telekkönyvi bejegyzésére szükség volt, hiszen a haditelkek elidegenítési és terhelési korlátozás alá estek, továbbá a haditelkekre vezetett végrehajtás szintén megszorítások között történhetett, illetve a haditelkek öröklésére vonatkozó speciális szabályokat is megállapított a rendelet.³⁵

Az 1918. évi 3510. számú miniszterelnöki rendelet rendelkezett a hadigondozó népirodák szervezése és hadigondozó kormánybiztosok hatáskörének megállapítása tárgyában, kiegészítve ezzel a hadigondozás rendszerét alapvetően meghatározó, korábban már említett 1917. évi 900. számú miniszterelnöki rendeletet.³⁶

2.2. Hadiárvák és hadiözvegyek

A hadiárvák esetén az állam könnyebb helyzetben volt, hiszen az árva és elhagyatott gyermekekről történő gondoskodást

³⁴ 1917. évi 900. M. E. számú rendelet 15. §.

³⁵ A m. kir. minisztérium 1917. évi 1.820. M. E. számú rendelete, a hadirottantak, hadiözvegyek és hadiárvák megélhetésének elősegítésére szánt ingatlanokra vonatkozó magánjogi intézkedésekről, RT., 1917, 354-361. o.

³⁶ A m. kir. minisztérium 1918. évi 3.510. M. E. res. számú rendelete, a hadigondozó népirodák szervezéséről és a hadigondozó kormánybiztosok hatáskörének megállapításáról, RT., 1918, 920-925. o.

biztosító intézményrendszer már működött a háború kezdetekor.

A mozgósítás esetén behívott, tábori szolgálatra berendelt és a népfelkeléshez tartozók családjának segélyezéséről rendelkezett az 1882. évi XI. törvénycikk.³⁷ A segélyre való jogosultak körét a felmenőkre, lemenőkre és házasság által szerzett rokonok körére terjesztette ki a törvény, abban az esetben, ha a jogosultak ellátása egészben vagy részben a behívott keresményéből vagy szolgálati béréből történt. Fontos megemlíteni, hogy a törvény alapján nyújtott segély mértékébe nem lehetett beszámítani, s ezzel összefüggésben csökkenteni az összegét a magánjótékonyság által nyújtott, vagy az államtól - községtől más jogcímen kapott segély összegével.³⁸

Az 1887. évi XX. törvénycikk részletesen szabályozta a hadiárvak és hadiözvegyek ellátásának rendszerét. A törvénycikk I. fejezete a tisztek, míg a II. fejezete a legénységi állományba tartozók özvegyeinek és árváinak ellátásáról rendelkezett. Az árvák nevelési járulékból részesültek a törvényben meghatározott esetekben, a járulékra tehát maguk a gyermekek voltak jogosultak, viszont a kifizetés az anya – gyám kezéhez történt. A tisztek fiú gyermekei 20, leánygyermekei pedig 18 éves korukig, míg a legénység árvái csak 16 és 14 éves kor betöltéséig voltak jogosultak nevelési járulékra. Az özvegyek kötelesek voltak a gyermekeket eltartani és az ellátásukról gondoskodni az özvegyi nyugdíj és

³⁷ A mozgósítás esetében behívott állandóan szabadságoltak, tartalékosok, póttartalékosok, honvédek és egyéb jogosultak gyámul nélküli családjainak az 1880. évi XXVII. tc. 5. §-a alapján nyújtandó segélyezés módozatáról szóló 1882. évi XI. törvénycikk (a továbbiakban: 1882. évi XI. törvénycikk).

³⁸ 1882. évi XI. törvénycikk, 2. és 5. §.

az árvák részére engedélyezett nevelési járulék összegéből. A törvény nemenként meghatározta az egyes árvaellátási formákat is.³⁹

Az 1887. évi XX. törvénycikkben megállapított járulékok összege a megélhetési költségek emelkedése miatt nem fedezte az alapvető életszükségleteket sem. Az 1907. évi XVI. törvénycikk volt hivatott orvosolni a problémát és kezelni azt a szakadékot, amely az osztrák és a magyar ellátás mértékében tapasztalható volt.⁴⁰ A személyes hadiszolgálatra bevont egyének szolgálattal összefüggésben bekövetkezett keresetképtelensége vagy halála esetén a hátramaradottjaik az 1912. évi LXVIII. törvénycikk értelmében ugyanolyan ellátási igénnyel rendelkeztek, mint a katonai szolgálatot teljesítők hátramaradottjai.⁴¹

A társadalmi gyermekvédelmi intézkedések ellátását az Országos Gyermekvédő Ligára bízta az Országos Segélyező Bizottság. Az árvaszékek eljárásának összehangolását a 1914. évi 147.788 B.M. számú rendelet végezte el. A hadbavonultak kiskorú gyermekeinek ügyében haladéktalan eljárást írt elő, továbbá minden esetre vonatkozóan szorgalmazta gyámok kirendelését, ez utóbbi rendelkezés érdekében lehetővé tette hivatásos gyámok mellett olyan személyek gyámként történő kijelölését is, akiket a Liga vagy a közigazgatási hatóságok javasoltak.⁴²

³⁹ A hadsereg, hadtengerészet, honvédség és népfőlkelés tisztái és legénységi özvegyeinek és árváinak ellátásáról szóló 1887. évi XX. törvénycikk.

⁴⁰ 1907. évi XVI. törvénycikk indokolása az 1887. évi XX., 1891. évi X. és 1896. évi IV. törvénycikkek módosításáról, illetve az 1887. évi XX., 1891. évi X. és 1896. évi IV. törvénycikkek módosításáról szóló 1907. évi XVI. törvénycikk.

⁴¹ A hadiszolgáltatásokról szóló 1912. évi LXVIII. törvénycikk 8. §.

⁴² A m. kir. belügyminiszter 1904. évi 147.788 számú körrendelete valamennyi árvaszékhez — a budapesti kivételével, a hadba vonultak

Az 1914. évi 161.000 B.M. számú rendelet a hadbavonultak kiskorú gyermekeinek fokozottabb védelméről rendelkezett. A rendelet kifejezetten a hadbavonult elhunyt vagy eltűnt egyének kiskorú gyermekeinek helyzetével foglalkozott, célja a fizikai lét alapjait biztosító ellátáson túlmenően, a kiskorú gyermekek jövőjét biztosító gondoskodás megalapozása volt. Az árvaszékeknek saját hatáskörükben előírta annak előmozdítását, hogy az árva gyermekek mielőbb részesülhessenek a törvényben meghatározott őket megillető katonai ellátásban.⁴³

Zombory László véleménye alapján a hadiárvak ügyét helytelen volt az elhagyott és árva gyermekek ügyével egyformán kezelni. Úgy vélte, egyetértve Szatmári Mór álláspontjával, hogy a hadiárvákra történő gondoskodás a nemzet erkölcsi kötelessége, melyet mielőbb meg kell szervezni. A hadiárvak számának várható növekedésével számolt, tekintettel arra, hogy a sorkatonák bevetését követően sor került idősebb, már családos férfiak harcterre küldésére is.⁴⁴

Az Országos Hadigondozó Hivatalt létrehozó rendelet kapcsán már említésre került a társadalom hadigondozási feladatokba bevonása és a pártfogó tisztsége. A pártfogó feladatai közé tartozott a személyi és vagyoni viszonyok felügyelete és a gyám támogatása a hadiárvak érdekeinek előmozdítása céljából. Továbbá a pártfogó közreműködött a hadiárvak megfelelő helyen történő elhelyezésében is, a gyám működésével szembeni kifogását pedig jelezhetette az árvaszék

elhagyott vagy elárvult gyermekei érdekében követendő gyámhatósági eljárásról, RT., 1904, 1549-1550. o.

⁴³ A m. kir. belügyminiszter 1914. évi 161.000 számú körrendelete valamennyi árvaszékhez, a hadbavonultaknak és kiskorú gyermekiknek fokozott gyámhatósági védelméről, RT., 1914, 2744-2753. o.

⁴⁴ ZOMBORY László: *Gyermekvédelem a háború alatt*, Budapest, Stephaneum Nyomda R. T., 1916, 1-3. o.

felé.⁴⁵ A hadiözvegyeket (és a hadirokkantakat) tanácsadók segítették. A tanácsadók ellenőrizték, hogy a hadiözvegy megfelelően részesült-e a neki járó ellátásban.⁴⁶

A hadiárvak segélyezése a kortársak véleménye alapján nem volt kielégítő. Városokban jellemzően a gyermekbűnözés veszélye, a gyermekek elhanyagolása, felügyelet nélkül hagyása, illetve a gyermekmunka jelentett problémát, de ide lehet sorolni a kifizetett segély és járulék nem megfelelő célra történő felhasználását is. A falvakban a gyermekhalandóság magas aránya jelentette a fő problémát.⁴⁷ A rendszer egyik gyengepontja az ellenőrzés hiányosságaiiban rejlett.⁴⁸

3. Hadigondozás szabályozása a két világháború közötti években az 1933. évi VII. törvénycikk megszületéséig

1921-ben a munkaügyi és népjóléti miniszter által kibocsátott Tájékoztató volt hivatott segíteni a hadigondozás ügyét a hatályban lévő jogszabályi rendelkezések összefoglalásával.⁴⁹ 1920-ban társadalmi kezdeményezés nyomán jött létre a Hadirokkantak, Hadiárvak és Hadiözvegyek Nemzeti Szövetsége, amely 1929-től a belügyminiszter által kirendelt miniszteri biztos ellenőrzése alatt félhivatalos szervként működött.⁵⁰ A Szövetség ellátta a hadigondozottak

⁴⁵ 1917. évi 900. M. E. számú rendelet 3. §.

⁴⁶ 1917. évi 900. M. E. számú rendelet 4. §.

⁴⁷ ZOMBORY: i. m.(1916), 4-5. o.

⁴⁸ ZOMBORY László: *A hadiárvak védelme*, Kolozsvár, Bonaventura Könyvnyomda Nyomása, 1915, 3-6. o.

⁴⁹ Lásd: Szociális ügyek, In: *Magyar Közigazgatás*, 1921/18. szám, 3-4. o.

⁵⁰ SCHULER: i. m. 484. o.

érdekképviselőt,⁵¹ továbbá munkaközvetítőként is működött.⁵²

A nem hivatásos állományból származó hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvak ellátásának szabályait – ellátási formákra és a hadigondozás szervezetére is kiterjedve – határozta meg az 1922. évi 2700 M. E. számú kormányrendelet (a továbbiakban: Kormányrendelet).⁵³ A Kormányrendeletet az 1922. évi XVII. törvénycikk a nem hivatásos állományból származó hadirokkantak ellátásának alapvető jogszabályává tette, hatályon kívül helyezve az 1875. évi LI. tc. nem hivatásos katonai állományból származó hadirokkantakra vonatkozó rendelkezéseit.⁵⁴ A Kormányrendelet preambulumból kitűnik, hogy a benne szereplő szabályozás ideiglenes jelleggel, a vonatkozó törvény megalkotásáig volt hivatott a hadigondozás normaanyagául szolgálni. A Kormányrendelet nómuma abban rejlett, hogy egységes szerkezetben határozta meg a hadigondozottak körét, a hadigondozás ellátási formáit, továbbá rendelkezett a hadigondozás szervezetéről is.

A Kormányrendelet rögzítette, hogy mely szolgálatok tartoztak egyenlő elbírálás alá a nem hivatásos katonai szolgálattal, meghatározva ezzel az ellátásra jogosultak körét. Rendelkezett továbbá az ellátásra való jog megszűnésének,

⁵¹ A hadirokkantak javára történő adománygyűjtésekkel kapcsolatos visszaélések meggátlása ügyében intézkedett a belügyminiszter. Lásd: A m. kir. belügyminiszter 1923. évi 162.287. számú körrendelete, a hadirokkantak érdekében folytatott szabálytalan adománygyűjtések megakadályozásáról, RT., 1923, 493-494. o.

⁵² Lásd: Szociális ügyek, In: *Magyar Közigazgatás*, 1921/18. szám, 3-4. o.

⁵³ A m. kir. kormánynak 2.700/1922. M. E. számú rendelete a nem hivatásos állományból származó hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvak ellátása tárgyában, *Belügyi Közlöny*, 1922/14. szám, 681-695. o.

⁵⁴ Az 1922/23. költségvetési év első hat hónapjában viselendő közterhekről és fedezendő állami kiadásokról szóló 1922. évi XVII. törvénycikk 28. §.

valamint a pénzbeli ellátási igény szünetelésének eseteiről is. A hadirokkantak a keresetképtettségcsökkenés mértéke szerinti rokkantjáraadéokra voltak jogosultak. A hadirokkantak számára nyújtható ellátás egyéb formáit is meghatározta a Kormányrendelet, így szólt különböző pótlékokról, rokkantházi ellátásról, gyógykezelésről, mesterséges testrészpótlókról továbbá az átképzés szabályairól is. A hadiözvegyek és hadiárva, valamint a felmenők és szülotlen testvérek ellátási formái külön fejezetben kerültek szabályozásra.

A hadigondozás központi igazgatása, felügyelete a népjóléti és munkaügyi miniszter hatáskörébe tartozott, a miniszter tanácsadó szerveként pedig az Országos Hadigondozó Tanács szolgált. A miniszter felügyelete alatt álló Országos Hadigondozó Hivatal látta el a hadigondozás igazgatását. A hadigondozottak ellátási igényét a Kormányrendeletben meghatározott összetételű igénymegállapító bizottságok bírálták el.⁵⁵

1922-ben a 7200 M.E. számú kormányrendelet előírta a hadirokkantak általános 3 évenkénti felülvizsgálatát.⁵⁶ Az általános felülvizsgálatot csak 10 évvel később az 1932. évi 1.710. M. E. számú kormányrendelet szüntette meg.⁵⁷

A hadiözvegyek iparüzését volt hivatott elősegíteni a kereskedelemügyi miniszter 1922. évi 56.742. számú

⁵⁵ Kormányrendelet, 34-37. §.

⁵⁶ A m. kir. kormányának 7.200/1922. M. E. számú rendelete a nem hivatásos állományból származó hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárva ellátása tárgyában 2,700/1922. M. E. szám alatt kibocsátott rendelet módosítása, Belügyi Közlöny, 1922/42. szám, 1898-1901. o.

⁵⁷ A m. kir. minisztérium 1932. évi 1.710. M. E. számú rendelete a hadirokkantak általános felülvizsgálatának megszüntetéséről, RT., 1932, 22. 38. o.

rendelete.⁵⁸ A nem hivatásos állományból származó hadirokkantak művégtagokhoz való hozzájutásának és kereseti képességük helyreállításához szükséges egyéb gyógyászati segédeszközök igénybevételének szabályait határozta meg az 1923. évi 1.360. M. E. számú rendelet, amely magába foglalta a művégtagok javítását és utánpótlását is. Az igény megállapítását az Állami Művégtaggyárnál kellett kérelmeznie a hadirokkantnak.⁵⁹

Az 1924. évi 820. M. E. számú rendelet⁶⁰ a nem hivatásos állományból származó hadirokkantak vagyoni helyzetükre való tekintet nélküli ellátásra való jogosultságát állapította meg, módosítva ezzel a Kormányrendelet vonatkozó rendelkezéseit. A jogosultak a rendelet hatálybalépésétől számított három hónapos jogvesztő határidőn belül érvényesíthették igényüket az ellátásra. A hadiözvegyek és hadiárvaik tekintetében a vagyoni cenzus eltörlésére az 1924. évi 1.900. M. E. számú rendelettel került sor.⁶¹

⁵⁸ A m. kir. kereskedelemügyi miniszter 1922. évi 56.742. számú rendelete a hadiözvegyek, az állásuk, illetőleg foglalkozásuk elhagyására kényszerült közszolgálati alkalmazottak és más egyének iparüzésének megkönnyítéséről, RT., 1922, 340-343. o.

⁵⁹ A m. kir. minisztérium 1923. évi 1.360. M. E. számú rendelete, a nem hivatásos állományból származó hadirokkantaknak mesterséges testrészpótlókkal és gyógyászati segédeszközökkel ellátásáról, RT., 1923, 41-44. o.

⁶⁰ Az m. kir. minisztérium 1924. évi 820. M. E. számú rendelete, a nem hivatásos állományból származó hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvaik ellátásáról szóló 2.700/1922. M. E. számú és az ezt módosító rendeletek újabb módosításáról, RT., 1924, 4-7. o.

⁶¹ A m. kir. minisztérium 1924. évi 1.900. M. E. számú rendelete, a nem hivatásos állományból származó hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvaik ellátásáról szóló 2.700/1922. M. E. számú és az ezt módosító rendeletek újabb módosításáról, RT., 1924, 36-39. o.

A rokkantellátási adót az 1925. évi XLVIII. törvénycikk bevezette be,⁶² amely a törvényben meghatározott adónemek – egyenes adók - együttes összege, mint adóalap alapján tételesen határozta meg a fizetendő rokkantadó mértékét.

Az 1926. évi 34. 000 számú népjóléti és munkaügyi miniszteri körrendelet alapján a hadirokkantakat az Országos Betegápolási Alap terhére kellett egészségügyi kezelésben vagy műtétben részesíteni.⁶³ A hadiárvak és hadirokkantak gyermekei számára engedélyezett ösztöndíjak összegét az 1926. évi 70.000 számú népjóléti és munkaügyi miniszteri rendelet határozta meg.⁶⁴

A Kormányrendeletet számos, a korábbiakban már említett jogszabályokon kívüli rendelet is módosította. Ezek közül az 1925. évi 2.900 M. E. számú rendelet, illetve az 1927. évi 444. M. E. számú rendelet a járadék és pótlék megváltásának szabályait rögzítette, továbbá módosította az igénymegállapítási bizottságok szervezetének meghatározására vonatkozó szabályokat is.⁶⁵ Az 1925. évi 4.300 M. E. számú

⁶² A rokkantellátási adóról szóló 1925. évi XLVIII. törvénycikk.

⁶³ A m. kir. népjóléti és munkaügyi miniszter 1926. évi 34.000. számú körrendelete, a nem hivatásos katonai állományból származó rokkantak (hadirokkantak) orvosi gyógykezeléséről és gyógyszerekkel ellátásáról, valamint kórházi ápolásáról, RT., 1926, 735-737. o.

⁶⁴ A m. kir. népjóléti és munkaügyi miniszter 1926. évi 70.000 számú rendelete, a hadirokkantak gyermekei és a hadiárvak részére adományozható ösztöndíjak összegeinek újabb megállapításáról, RT., 1926, 784. o.

⁶⁵ A m. kir. minisztérium 1925. évi 2.900. M. E. számú rendelete, a nem hivatásos állományból származó hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvak ellátásáról szóló 2.700/1922. M. E. számú rendelet és az ezt kiegészítő és módosító rendeletek további kiegészítéséről és módosításáról, RT., 1925, 51-54. o.

A m. kir. minisztérium 1927. évi 444. M. E. számú rendelete, a nem hivatásos állományból származó hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvak

rendelet, illetve a már említett 1927. évi 444. M. E. számú rendelet a rokkant-, hadiözvegy-, hadiárvajáradékok és a nevelési pótlék összegét módosította.⁶⁶

A rendeletekben megállapított járadékokon és pótlékokon felül a jogalkotó egyéb kedvezményekkel, a foglalkoztatásnál vagy iparúzésnél történő előnyben részesítéssel igyekezett segíteni a hadigondozottakat gazdasági szempontból. Ezek az egyéb támogatások széles skálán mozogtak, teljeskörű bemutatásuk ennél fogva jelen írás keretei között nem lehetséges, néhány példára azonban érdemes kitérni. A mozikban – mozgófényképüzemekben – az alkalmazottak legalább 40%-nak a hadigondozottak köréből kellett kikerülnie az engedélyokiratokban meghatározottak alapján, a belügyminiszter az engedélyeseket ezen kötelezettségének betartására szólította fel az 1930. évi 249.264. számú körrendeletével.⁶⁷ Az 1932. évi 115.663. számú kereskedelemügyi miniszteri körrendelet az utcai gesztenyésítéshez és gesztenyeárusításhoz szükséges helyfoglalási engedélyek kapcsán írta elő az illetékes hatóságoknak, hogy az engedélyért folyamadóik közül az igazolt hadirokkantakat és hadiözvegyeket részesítsék előnyben az engedélyek kiadásánál.⁶⁸

ellátásáról szóló 2.700/1922. M. E. számú rendelet és az ezt módosító és kiegészítő rendeletek további módosításáról, RT., 1927, 3-6. o.

⁶⁶ A m. kir. minisztérium 1925. évi 4.300. M. E. számú rendelete, a nem hivatásos állományból származó hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvaik ellátásáról szóló 2.700/1922. M. E. számú és az ezt módosító rendeletek újabb módosításáról, RT., 1925, 68-71. o.

⁶⁷ A m. kir. belügyminiszter 1930. évi 249.264. számú körrendelete, hadirokkantaknak, hadiözvegyeknek és hadiárvaiknak a mozgófényképüzemekben alkalmaztatásáról, RT., 1930, 550-551. o.

⁶⁸ A m. kir. kereskedelemügyi miniszter 1932. évi 115.663. számú körrendelete, a gesztenye utcai sütéséhez és árusításához szükséges

A népjóléti és munkaügyi miniszteri állás megszüntetésével ⁶⁹ a nem hivatásos állományból való hadirokkantak ellátására, segélyezésére és elhelyezésére vonatkozó, valamint a nem hivatásos állományba tartozó katonák hadiözvegyeinek, hadiárvainak és egyéb hozzátartozóiknak ellátási ügyei, továbbá a haditelek ügyek a honvédelmi miniszter hatáskörébe kerültek az 1932. évi 3600 M.E. számú rendelet alapján. A hadiárvak gondozásának ügye pedig belügyminiszteri hatáskörbe tartozott 1932-től.⁷⁰

Befejezésül a hadigondozás egységes szabályozásának megvalósulásáról

Az 1933. évi hadirokkanttörvény (a továbbiakban: Hdt.)⁷¹ a nem hivatásos állományban szolgálók és családjuk helyzetét kívánta kezelni, a hivatásos katonák ellátásának szabályait továbbra is az 1921. évi XXXII. törvénycikk,⁷² illetve az 1929. évi XV. törvénycikk tartalmazta.⁷³

A Hdt. indoklásában foglaltak is alátámasztják, hogy a hadigondozás rendeleti szinten történő, nehezen áttekinthető

helyfoglalási engedély kiadásánál a hadirokkantak és hadiözvegyek előnyben részesítéséről, RT., 1932, 900. o.

⁶⁹ A m. kir. népjóléti és munkaügyi miniszteri állás megszüntetéséről szóló 1932. évi XII. törvénycikk.

⁷⁰ A m. kir. minisztérium 3.600/1932. M. E. számú rendelete a m. kir. népjóléti és munkaügyi miniszter hatáskörének megosztásáról, Budapesti Közlöny, 1932/141. szám, 1. o.

⁷¹ A hadirokkantak és más hadigondozottak ellátásáról szóló 1933. évi VII. törvénycikk.

⁷² A nemzeti hadsereghez tartozó hivatásos havidíjasoknak és hivatásos (önként továbbszolgáló) altiszteknek, valamint az említett személyek hátramaradottainak katonai ellátásáról szóló 1921. évi XXXII. törvénycikk.

⁷³ A m. kir. honvédség légénységi állományú egyéneinek és az ily egyének hátramaradottainak ellátásáról szóló 1929. évi XV. törvénycikk.

jogi szabályozása jogbizonytalanságot eredményezett és mind a jogalkalmazó szervek, mind a jogosultak tekintetében átláthatatlan szabályanyagot képezett.⁷⁴ „A hadirokkant kérdést ki kellett végre emelni a rendeletek labirintusából, a nem eléggé kategorikus és néha többféle elintézési módot is lehetővé tévő rendeletek útvesztőjéből.”⁷⁵

A törvény célja tehát a hadigondozás egységes, átlátható rendszerének megteremtése, továbbá a jogosulti kör parttalan megnövekedésének megakadályozása volt. A törvény a szerzett jogok tiszteletben tartásának elvét követve nem szüntette meg a már ellátásban részesülők jogosultságát, ugyanakkor az indokolás leszögezi, hogy a pénzbeli ellátás az állam mindenkori teherbíró képességének függvénye, ezen oknál fogva a kedvezőbb vagyoni és kereseti viszonyokkal bíró hadigondozottakat alacsonyabb ellátási fokba lehetett sorolni. A pénzbeli ellátás mértékének felemelését az államháztartás helyzete nem tette lehetővé, ennek ellenére a törvény számos különböző kedvezményt megállapított a hadigondozottak részére: így személyi és tárgyi illetékmentesség, bizonyos adónemek alóli mentesség,⁷⁶ bizonyos munkakörökben a hadigondozottak kizárólagos alkalmazásának előírása,

⁷⁴ Indokolás a hadirokkantak és más hadigondozottak ellátásáról szóló törvényjavaslathoz, In. Képviselőházi irományok, 1931. VI. kötet, 501. iromány, 320-328. o.

⁷⁵ A képviselőház véderő és pénzügyi bizottságának együttes jelentése a hadirokkantak és más hadigondozottak ellátásáról szóló 501. számú törvényjavaslat tárgyában, In. Képviselőházi irományok, 1931. VI. kötet, 508. iromány, 587. o.

⁷⁶ A törvényben foglaltakon kívül további adókedvezményt állapított meg az 1932. évi 9.660. M. E. számú rendelet. Lásd: A m. kir. minisztérium 1932. évi 9.660. M. E. számú rendelete a hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvak, valamint a Károly csapatkeresztesek és a vitézségi éremtulajdonosok adókedvezményeiről, RT., 1932, 1048-1049. o.

tandíjmentesség, utazási kedvezmény, állami megrendelések esetén a hadigondozott iparosok előnyben részesítése, utcai árusítással kapcsolatos kedvezmények és egyedárusítási jog révén igyekezett a jogalkotó támogatni a jogosultakat.⁷⁷

A törvény egyébként a hadigondozás teljes spektrumának alapvető szabályait igyekezett rögzíteni, rendelkezett a hadigondozásra jogosultak köréről, a jogosultság megszűnéséről, illetve az abból történő kizárás szabályairól, a hadirokkantak négy osztályának meghatározásáról, valamint a hadigondozás egyes nemeiről. Az indokolás alapján a hadiözvegyek, hadiárvák, hadigyámoltak és hadigondozott családtagok ellátásának szabályaiban nem eszközöl a törvény szignifikáns változást.

Összességében elmondható, hogy a hadigondozás feladatai közé tartozott a sérültek kórházi kezelésének biztosítása és a szükséges utókezelés megszervezése, továbbá a munkaképesség teljes, illetve részleges visszanyerése érdekében a rokkantak oktatásának megszervezése és a munkaközvetítés (munkás- és munkaadó szaktanácsadókkal) biztosítása is.⁷⁸ A közegészség fejlesztése és az állami gyermekvédelem intézményrendszerének kiépítése a 19. század végén megkezdődött, az első világháború szükségszerűen a hadigondozás szempontjából releváns reformok irányába terelte a fejlődési folyamatot. A háborús évek alatt számba kellett venni az újjáépítéshez szükséges forrásokat, a lehető legnagyobb számú emberi munkaerő is e források közé tartozott. A hadigondozás mögött húzódó érdekek a gazdasági termelés motorjának beindítása és az államháztartás helyreállításának irányába mutattak, így a szociális indokok mellett a gazdasági érvek is jelentős szerepet játszottak a

⁷⁷ Hdt. VI. fejezet.

⁷⁸ TELEKI: i. m. 6-14. o.

hadigondozás megszervezése során.⁷⁹ A hadigondozás a két világháború között sem szünetelt,⁸⁰ 1933-ban pedig jelentős reformokra került sor a hadirokkantak és más hadigondozottak ellátásáról szóló törvénycikk megalkotása nyomán.

Szokolay már idézett művében rámutat, hogy a hazai hadigondozásnak a háború kitörésekor célszerűtlen, a valóságban nem is kifejezetten hadigondozású tárgyú jogszabályok képezték az alapját.⁸¹ Az első világháborúval együtt járó következményekre az államok nem voltak felkészülve, nem állt rendelkezésre az az intézményesen szervezett ellátórendszer, melyre szükség lett volna.⁸²

A hadirokkantakat érintő jogi szabályozásban ugyanakkor nyomon követhető az állam egyre aktívabb szerepvállalása a szociális gondoskodás terén, a rehabilitációt és a reintegrációt célzó intézkedések pedig kulcsfontosságúvá lettek a háború következtében kereseti képességükben korlátozottá vált egyéneknél.⁸³

⁷⁹ A hadirokkantak mezőgazdasági termelésbe bekapcsolódásának gazdasági – jogi kérdéseit vizsgálta művében Czettler Jenő. Lásd: CZETTLER Jenő: *A hadirokkantak telepítése Magyarországon*, Budapest, Stephaneum Nyomda Rt., 1916.

⁸⁰ KAPRONCZAY Károly: A magyar egészségügy állapota és feladatai az első világháborút követő években, In: *Valóság*, 2018/1. szám, 55-62. o.

⁸¹ SZOKOLAY: i. m. 170. o.

⁸² MELLY: i. m. 25-30. o.

⁸³ VÖRÖS Katalin: A magyar iparoktatás „hadi útja”, In: *Per Aspera ad Astra*, 2015/2. szám, 48. o.

